

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 5, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2018): 343 - 366

Hanefi Ceza Hukuk İlminde Sistematik Mezhep Görüşüne Aykırı Rivayetlerin Te'vil Yolu Olarak Siyaset
Siyasa as a Way of Interpretation (Tawil) of Traditions Contary to the Systematic Madhhab Opinion in Hanafi Criminal Law

Muharrem Midilli

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı Trabzon/Türkiye
Assist., Prof., Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law Trabzon/Turkey
e-mail: midillivi@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4502-3447>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Ekim / October 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Muharrem Midilli, "Hanefi Ceza Hukuk İlminde Sistematik Mezhep Görüşüne Aykırı Rivayetlerin Te'vil Yolu Olarak Siyaset", *TİD* 5, sy. 2 (Güz 2018): 343 - 366.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Hanefî Ceza Hukuk İlminde Sistematik Mezhep Görüşüne Aykırı Rivayetlerin Te'vil Yolu Olarak Siyaset*

Öz

Bu makale Hanefî fakihlerin ceza hukuku alanında sistematik mezhep görüşüne aykırı buldukları bir kısım rivayetleri te'vil ederken siyaset terimini nasıl kullandıklarını göstermeyi amaçlamaktadır. Amacı gerçekleştirmek için ilk olarak Hanefî ceza hukuk ilminde siyaset teriminin anlaşılma biçimi üzerinde durmak gerekmiştir. Bu bağlamda birçok Hanefî fakihin siyaset olarak isimlendirdiği yaptırım kategorisini kamu otoritesinin salt kendi takdiriyle ilişkilendirmiş olduğunu tespit etmek önemlidir. Siyaseti kamu otoritesinin salt kendi takdiriyle ilişkilendirmek onlara kendi sistemleriyle uyumlu bulmadıkları bir kısım nasları te'vil ederken siyaset terimine başvurma imkânı vermiş görünmektedir. İkinci olarak makale Hanefî fıkıh kitaplarında siyaset teriminin bir te'vil yolu olarak kullanıldığı birçok hukuki tartışmayı analiz etmektedir. Bu tartışmalarda Hanefî fakihler siyaseti prensip olarak meşru bir yasama alanı olarak görmelerine rağmen sistematik mezhep hukukunun gelişiminde dikkate almamaktadırlar. Söz konusu yaklaşım onların bütün bir İslâm hukukunu fıkıh ve siyaset hükümleri olarak iki ayrı kategoride ele aldıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh, Hanefî Mezhebi, Siyaset, Te'vil, Ceza Hukuku.*

Siyasa as a Way of Interpretation (Tawil) of Traditions Contrary to the Systematic Madhhab Opinion in Hanafi Criminal Law

Abstract

This article aims to show Hanafi jurists how use the term siyâsa when dealing with some traditions which they find contrary to systematic madhhab opinion in criminal law. In order to achieve this aim, it has been necessary first to focus on the understanding of the term siyâsa in Hanafi criminal law. In this context it is important to note that many Hanafi jurists associate the siyâsa sanctions with the public authority's sole discretion. To associate the siyâsa with the public authority's own discretion allows them to refer to the term siyâsa when dealing with some traditions which they find contrary to their own systems. Secondly the article analyzes many legal discussions where the term siyâsa is used as a way of interpretation (tawil) in Hanafi fiqh books. In these discussions, although Hanafi jurists do not consider the siyâsa in the development of systematic madhhab law, they accept it as a legitimate legislative field in principle. This approach shows that they deal with the Islamic law in two different categories as fiqh and siyâsa.

Key Words: *Fiqh, Hanafi Law, Siyâsa, Tawil, Criminal Law*

* Bu çalışma büyük ölçüde 22 Haziran 2017 tarihinde tamamladığım, "Osmanlı Bağlamında Şeriat-Kanun Ayrımının Hanefî Kamu Hukuk Fikri Açısından Değerlendirilmesi: Ceza Hukuku Örneği" başlıklı isimli doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Assistant Professor, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Trabzon, Turkey. This article is largely extracted from my doctorate dissertation entitled "Evaluation of the Sharia-Kanun Distinction in Ottoman Context in Terms of the Idea of Hanafi Public Law: Criminal Law Sample", (PhD Dissertation, Istanbul University, Turkey, 2017).

GİRİŞ

Iraklı Hanefî fakih Ebü'l-Hasen el-Kerhî'ye (ö. 340/952) nispet edilen meşhur rivayete göre mezhep ashabının görüşlerine aykırı olan naslar neshe veya tercihe hamledilir; daha iyisi onları ashabın görüşü ile uyumlu hale getirmek için *te'vile* hamletmektir;¹ yani mezhep ashabı tarafından te'vil edilmiş olduklarını düşünmektir. Bu rivayet klasik dönem ve sonrasında Hanefî fakihlerin kendi ashaplarının görüşlerine aykırı buldukları naslar karşısındaki temel tavrını özetlemektedir. Onlar -aşağıda görüleceği gibi- birçok durumda mezhebin hâkim görüşüyle teâruz eden nasların sahih olmama ihtimalini dillendirmişler; nasların sahih olma ihtimali karşısında nesih iddiasında bulunmuşlar; bu iddia için gerekli nüzûl veya vürûd bilgisine sahip olmadıkları durumlarda birçok tercih yöntemi geliştirmişler ve muhtelif te'vil yollarına başvurmuşlardır. Bilhassa ceza hukuku alanında kimi Hanefîlerin mezhebin sistematik görüşüyle çatışan birtakım rivayetleri siyaset anlayışıyla te'vil etmesi; başka bir ifadeyle onların kamu otoritesinin sırf kendi re'yinin ürünü olabileceğini öne sürmüş olması dikkat çekicidir.

Aslında te'vil terimi bir delile dayalı olarak lafzın zâhir manasından alınıp muhtemel olduğu başka bir manaya sarf edilmesi anlamına gelmektedir.² Te'vile başvurmanın temel gerekçesi mevcut halleriyle birlikte kullanılması mümkün olmayan iki muteber delilin uzlaştırılması düşüncesidir. Bu nedenle bir kelimenin veya sözün zâhir anlamı dışında başka bir anlama hamledilmesi zâhir anlamın alınmasına mani olan başka bir delilin bulunmasını gerektirir.³ Hanefî fakihler sadece naslar arasında ortaya çıkan teâruzu gidermek için değil mezhebin sistematik görüşüyle teâruz halinde olan bazı nasları açıklarken de te'vile başvurmuşlardır. Apaydın'ın ifade ettiği üzere -mezhebin sistematik görüşü ile çatışan- bir nassın neshe ya da tahsise hamledilmesi bir tür te'vildir.⁴ Aynı şekilde sistematik mezhep görüşüyle uyumlu olmayan bir nassı siyasete hamletmek de onu te'vil etmek anlamına gelir. Nitekim aşağıda Hanefî fakih Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) bu işlemi açıkça te'vil olarak isimlendirdiği görülecektir.

1 Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyin el-Kerhî, *Risâle fi'l-usûl, Te'sîsü'n-nazar* (Beyrut: Dâru İbn Zeydün, ts.), 169.

2 Ali b. Muhammed el-Cürçânî, "Te'vil", *Kitabü't-ta'rîfât*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 2002), 47.

3 Yunus Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü*, 4. Baskı (Ankara: Bilay, 2017), 303.

4 Bk. Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü*, 307-308.

Bu çalışmada sıklıkla kullanılan “sistemik mezhep görüşü” ve aynı anlamdaki “mezhebin hâkim görüşü” ifadeleri belli bir konuda Hanefî fakihlerin kendi özel yöntemleri ve mesailerini neticesinde ulaştıkları fıkhi hükümlerden mezhepte tercih edilmiş, fetvaya ve uygulamaya esas kılınmış olanları; adeta genel kabul gören prensip ve kuralları ifade etmek için kullanılmaktadır. Mezhep içinde belli bir meselede ifade edilmiş her bir içtihat bu ifadenin kapsamına girmemektedir. Yine fakihlerin kendi özel yöntemleri ve mesailerini neticesinde ulaştıkları fıkhi ahkâmın dışında kalan siyasi ve idari hükümler belli şartlarla prensip olarak meşru görülmüş olsalar bile bu kapsamda değildir. Mesela birazdan detaylı olarak değinileceği üzere Hanefî mezhebinde kabirden kefen çalan kişinin cezası Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre tazir, Ebû Yûsuf’a göre had kapsamında tayin edilir. Zaman içinde ilk iki hukukçunun içtihadı hakim ve sistemik görüş olarak teşekkül etmiştir. Mezhepteki bu hâkim görüş Ebû Yûsuf’un içtihadını ve atıf yaptığı rivayeti -sahih olması halinde- siyaset olarak değerlendirmektedir. Sözü edilen meselede siyaseten hükmedilecek el kesme cezası belli durumlarda cevaz verilen bir tasarruf olmakla birlikte mezhebin sistemik görüşü değildir. Bu meselede mezhebin sistemik görüşü had sınırlarına ulaşmayan tazir (genellikle dayak) cezasıdır.

Çalışmanın amacı Hanefî ceza hukuk ilminde siyaset teriminin sistemik mezhep görüşüyle uyumlu olmayan nasların te’vilinde kullanılış biçimini ve bu kullanımın başlıca sonuçlarını göstermeye çalışmaktır. Terimin bu bağlamdaki kullanımı siyasete ilişkin çalışmalarda genellikle göz ardı edilmiştir. Oysa siyasetin sistemik mezhep görüşüyle uyumlu olmayan nasların te’vilinde kullanılmış olduğunu fark etmek İslâm hukukunda fıkıh-siyaset ayrımının mahiyetini anlamak açısından önemlidir. Siyasetin bu kullanıma imkân veren yönünü görmek için öncelikle onun anlamı üzerinde durmak gerekmektedir.

1. HANEFÎ CEZA HUKUK İLMİNDE SİYASET TERİMİNİN ANLAMI

İslâm ceza hukukunda yaptırımlar şâri’ tarafından belirlenmiş olup olmamalarına göre had-kıyas ve ta’zîr şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Hanefî fakihler ta’zîri failin had (ve kıyas) uygulanmadan tedip edilmesi olarak tanımlamaktadırlar.⁵ Onlar ta’zîri had-kıyas grubu yaptırımlardan en

5 Bk. Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî, *el-İnâye*, Fethü'l-kadir’le birlikte (Beirut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 5: 329; İbn Kemâl Ahmed Şemseddîn

temelde şâri' tarafından belirlenmemiş olması yönünden ayırt etmekte; had ve kısasın *mukadder*, ta'zîrin ise *imamın* re'yine *mufavvaz* olduğunu söylemektedirler.⁶ Ancak Hanefî ceza hukuk ilminde ta'zîr her zaman mutlak olarak *imamın* re'yine *mufavvaz* bir yaptırım olarak görülmemektedir. Başka bir ifadeyle had-kisas dışı yaptırım alanında kamu otoritesine her zaman sınırsız bir yetki verilmiş değildir. Çünkü fakihler ta'zîr hakkında had ve kısastaki gibi spesifik, kesin ve bağlayıcı tarzda olmasa bile bazı belirlemelerde bulunmuşlardır. Mesela Ebû Hanîfe ta'zîrin dayak olarak uygulanması halinde üst sınırı otuz dokuz sopa olarak belirlemiştir.⁷ Ta'zîrin üst sınırı hususunda mezhepteki hâkim görüş budur.⁸ Yine Hanefî fakihler bazı suçlarda failerin sosyal konumlarına göre farklı ta'zîr cezaları belirlemişlerdir. Seçkinlerin ileri gelenleri sadece uyarılmalı, seçkinler mahkemeye çağrılmalı, orta hallilere hapis cezası verilmeli ve en alt tabakada bulunan kişiler belirtilen yaptırımların yanında dayak cezasına çarptırılmalıdır.⁹ Bu belirlemeler, Zeynüddîn İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) ifadesine göre ta'zîrin kadının (mutlak olarak kendi) görüşüne bırakılmadığını, onun faile kendi durumuna uygun olmayan ceza veremeyeceğini

Kemâlpaşazâde, *el-İzâh fî şerhi'l-İslâh*, thk. Abdullah Davud Halef el-Muhammedî, Mahmûd Şemseddîn Emir el-Huzaî (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007), 2: 26; Mahmûd b. Pîr Muhammed el-Fenârî, *Mesâilü't-ta'zîr ve Hudûdî'l-Cinâyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 949, 2b.

- 6 Bk. Mevlânâ Alâeddîn Ali el-Arabî el-Halebî Molla Arab, *Fetâvâ-yı Mevlânâ Arab*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 585, 21b; Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi, *Risâle Mûte'allika bi't-te'azir*, thk. Abdullah Özer (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), 4.
- 7 Ta'zîrin üst sınırına ilişkin mezhep içindeki muhtelif görüşler için bk. Ebû'l-Hasan Burhaneddîn Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hafız Aşur Hafız (Kahire: Dârü's-selâm, 2000), 2: 776; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerh-i Gureri'l-ahkâm* (İstanbul: Matba'a-i ve Kitabhâne-i Mehmed Esad, 1300), 2: 95; İbn Kemâl, *el-İzâh*, 2: 26-27; Çivizâde, *Risâle*, 14-16, 18; a. mlf., *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 496, 115a; Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, thk. Vehbi Süleyman Gavcî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1989), 1: 343.
- 8 Bu nedenle İbn Nüceym kadının ta'zîri sopa cezası olarak uygulaması halinde otuz dokuzu aşamayacağını zikretmektedir. Zeyneddîn Zeyn b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzî'd-dekâik* (Kahire: el-Matba'atü'l-ilmîyye, 1311), 5: 52.
- 9 Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, el-Fetâvâ'l-Hindiyye'nin kenarında, 2. Baskı (Bulak: el-Matba'atü'l-emîriyye, 1310), 4: 327; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 2: 95-96; Çivizâde, *Risâle*, 12; Mahmûd el-Fenârî, *Mesâilü't-ta'zîr*, 2a.

göstermektedir.¹⁰ Benzer şekilde Hanefî fakihler haddi gerektiren suçlarda şer'î maniler yüzünden had uygulanmadığında ta'zîr cezasının en son sınırına ulaşacağı görüşündedirler. Bu bağlamda Ebû Yûsuf'tan her fiilin kendi türündeki asli cezaya; gayrimeşru dokunma ve öpmenin zina haddine, hakaretin kazf haddine yaklaştırılacağı rivayet edilmiştir.¹¹ Osmanlı âlimi Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi (ö. 954/1547) başkasının cariyesine *zâniye* denilerek yapılan hakaret, namazı terk, *imamın Mecûsî* olduğunu iddia etme, oğlancılık, kadının dinden dönmesi, yalan şahitlik, yabancı kadını öpme ve dokunma hallerinde ta'zîrin son sınırına ulaşacağını belirtmektedir.¹² Onun ifadelerine göre bu durumlarda ta'zîr miktarının kadının *re'yine* bırakılmamasının sebebi ağır cezalar vazetmek suretiyle söz konusu suçların ne kadar büyük olduğuna işaret etmektir. Kadının bu durumlarda ta'zîrin son sınırında ceza takdir etmesi *müstahsen* ve *müstahtabdır*.¹³

Ta'zîr cezaların niceliğine, failere ve suçlara bağlı olarak uygulanma şekline ilişkin bu belirlemeler yönünden *nisbi mukadder* yani belli sınırlar içinde kamu otoritesinin takdirine bırakılmış bir yaptırım kategorisi gibi görünmektedir. Hanefî ceza hukuk ilminde kimi zaman ta'zîr terimiyle yan yana zikredilen ve bazen onun yerine kullanılan siyaset pek çok durumda fakihlerin yaptığı bu belirlemelerin ötesine giden cezalar olarak anlaşılmaktadır. Örnek olarak şimdilik Burhaneddîn el-Mergînânî (ö. 593/1197) ve Fahreddîn ez-Zeylaî (ö. 743/1343) gibi fakihlerin yalancı şahidin cezasına ilişkin meselede otuz dokuz sopadan fazla dayak cezası vazeden rivayeti *siyaset* olarak değerlendirdiklerini¹⁴ zikretmek yeterlidir. Bu değerlendirmeyi yaparken onların amacı yalancı şahidin ce-

10 Bununla birlikte müellif ta'zîr için takdir edilmiş bir cezanın bulunmaması ve takdirin kadının *re'yine* bırakılmasına ilişkin genel kabulün bu duruma aykırı görüldüğünü ifade etmektedir. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 44-45.

11 Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 776; Çivizâde, *Risâle*, 18.

12 Bk. Çivizâde, *Risâle*, 16-17.

13 Çivizâde, *Risâle*, 17-18.

14 Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 3: 1121; Fahreddîn Osmân b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik* şerhu *Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matba'atü'l-kübrâ'l-emîriyye, 1313), 4: 242. Bu izah İbnü'l-Hümâm ve İbn Nüceym gibi fakihlerce ta'zîrin üst sınırına ilişkin farklı görüşler bulunduğu için hüsnü kabul görmemiştir. Bk. Kemâleddîn Muhammed b. Abdül-vâhid İbnü'l-Hümâm, *Şerhü Fethü'l-kadîr* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2003), 7: 444; İbn Nüceym, "Beyânü'r-rüşve ve aksâmuha", *Resailü İbn Nüceym*, thk. Halil Meyyis (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1980), 117.

zası hakkında mezhepteki hâkim görüşe aykırı olan rivayetin teşkil ettiği teâruzu ortadan kaldırmaktır.

Hanefî müellifler siyaset terimine ilişkin muhtelif tarifler yapmışlardır. XVII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) zikrettiği tarife göre siyaset; dünya ve ahirette kurtuluş yoluna irşat ederek halkın durumunu düzeltmektir.¹⁵ İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) bu tarifin Allah'ın vazettiği şer'i hükümlerin tamamı için geçerli olan genel siyaseti betimlediğini ifade etmektedir.¹⁶ Serahsî'nin kısas cezasını ve zina, hırsızlık, kazf ve şarap içme hadlerini kullara yönelik *maslahatlar* için vazedilen *siyasetler* olarak isimlendirmesi¹⁷ siyasetin bu genel manasıyla ilişkilidir. Hanefî ceza hukuk dilinde siyaset terimi bu manadan daha özel olarak genellikle ölüme varan önleme ve tedip içeren yaptırımlar için kullanılmaktadır. İbn Âbidîn bu özel kullanıma örnek olarak oğlancılık, hırsızlık ve boğarak adam öldürme gibi suçların tekerrürü halinde failin siyaseten öldürülebileceğine ilişkin meşhur Hanefî prensibini zikretmektedir.¹⁸ Hanefî ceza geleneğinde kamu otoritesinin siyaseten ağır ceza vazedebileceği anlayışı genellikle İbn Âbidîn'in sözünü ettiği bu üç suç örneğinde temellendirilmektedir.

XVI. yüzyıl Osmanlı âlimi Dede Cöngî (ö. 975/1568), Hanefî fakih Ekmeleddîn el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-İnaye* isimli eserine nispet ederek siyasetin, "Kendisi için şer'i bir hüküm bulunan bir suçu (n cezasını) *fesad* maddesini sona erdirmek için ağırlaştırmak" anlamına geldiğini belirtmektedir.¹⁹ Benzer şekilde siyaseti "ağırlaştırılmış şeriat" olarak tarif eden müellifler de bulunmaktadır.²⁰ İbn Âbidîn tarifteki, "kendisi için şer'i bir hüküm bulunma" ifadesini, "hakkında özel nas bulunmasa bile

15 Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, "Siyaset", *Külliyât* (İstanbul: Matba'a-i âmire, 1287), 374; Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebşâr*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-mevcûd, Ali Muhammed Mu'avvez (Riyad: Darü âlemi'l-kütüb, 2003), 6: 20.

16 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 20.

17 Bk. Şemsü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1989), 10: 110.

18 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 20.

19 Dede Cöngî, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, 73-74; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 20.

20 Ebü'l-Hasan Alâeddîn Ali b. Halîl et-Trablusî, *Mu'înü'l-hükkâm fî mâ yeteradedü beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm*, 2. Baskı (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1973), 169; İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik*, el-Bahrü'r-râik'in kenarında (Kahire: el-Matba'atü'l-ilmiyye, 1311), 5: 67.

şer'in kaideleri altında olmak" diye açıklamaktadır. Ona göre imandan sonra şeriatın amacı *alemin bekası* için *fesad* unsurlarını ortadan kaldırmaktır.²¹ Öyle anlaşılmaktadır ki siyaset şeriatın bu amacını gerçekleştirmeyi hedeflediği için şer'in kaideleri altında konumlandırılmaktadır. İbn Âbidîn'in, "hakkında özel nas bulunmasa bile" açıklaması onun siyaseti had, kısas ve hakkında özel nas bulunan ta'zîr yaptırımlarının²² dışında gördüğüne işaret etmektedir. Bu açıklamada onun İbn Nüceym'den esinlendiği anlaşılmaktadır. *Meşayih*ın sözlerinde *siyasetin* tarifini görmediğini söyleyen İbn Nüceym zina eden bekarla verilecek sürgün cezasının hukuki mahiyetini açıklarken onun *imamın maslahat* görmesi halinde *ta'zîr* ve *siyaset* olacağına dair Hanefî görüşünü tekrar etmekte ve "Onların buradaki sözlerinin zâhiri" ifadesinden sonra siyaseti, "*Hâkim* tarafından gördüğü bir *maslahat* üzerine bir şeyin, hakkında *cüzî bir delil* varid olmasa bile yapılmasıdır."²³ şeklinde tarif etmektedir. Bağlam ve kullanılan terimler, İbn Nüceym'in siyaset tarifini Hanefî geleneğinin sürgün hakkındaki değerlendirmelerinden hareketle oluşturduğunu göstermektedir. Söz konusu meselede sürgün Hanefîlerin kendisi ile ilgili *cüzî delil* bulunmadığını düşündüğü bir yaptırımdır. Doğrudan *hâkim* tarafından *maslahat* icabı vazedilmiştir. Ancak bu meselede sürgün hakkında *cüzî delil* bulunmadığı iddiası Hanefîlere ait bir zandan ibarettir. Sürgünün hadde dâhil olduğunu söyleyen İmam Şafî'ye göre bu meselede *cüzî delil* bulunmaktadır. Hanefîler kendi doktrinlerini savunmak için İmam Şafî'nin dayandığı rivayetleri siyaset olarak değerlendirmekte ve bekar failin cezası hakkında *cüzî delil* kabul etmemektedirler.²⁴

İbn Nüceym rüşvetin cezasına dair kaleme aldığı *Beyanü'r-rüşve ve aksâmuha* isimli risalesinde bir siyaset tanımı daha yapmaktadır. Onun buradaki ifadelerine göre siyaset, "*Hâkimin şer'den* varid olmaksızın *amme maslahatı* için yaptığı şeydir." İbn Nüceym *kadın*ın kendi zamanında yaygın bir davranış olan rüşveti azaltmak için siyaset bağlamında teşhir cezası vermeyi *ammenin maslahatı* gereği uygun gördüğünde bunu yaparak *müşab* olacağını yazmakta ve rüşvet hakkında böyle bir ceza varid olmasa bile yalan şahitlik suçunun asıl olarak kabul edilebileceğini eklemekte-

21 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 20.

22 Mesela bu makalede birkaç yerde geçtiği üzere Hanefî fakihler yalancı şahidin cezası olan teşhir hakkında özel nas bulunduğunu düşünmektedirler.

23 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 11.

24 Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 746-747.

dir.²⁵ Görüldüğü üzere İbn Nüceym rüşvetin cezası olarak teşhiri *şer'*den varid olmayan bir yaptırım olarak görmektedir. Öte yandan o mezhepte teşhirin yalancı şahit için vazedilmiş bir *ta'zîr* cezası kabul edildiğini belirtmektedir.²⁶ Bu durumda İbn Nüceym yalancı şahit için vazedilen teşhir cezasını *ta'zîr*, rüşvet suçu için vazedilecek teşhir cezasını siyaset olarak isimlendirmiş olmaktadır. Yalancı şahidin cezası olarak teşhiri *ta'zîr* yapan şey Hanefî mezhebindeki hâkim görüşe göre onun bu bağlamda *şer'*den varid olmasıdır. Aynı yaptırımı rüşvet suçu hakkında siyaset yapan şey onun bu fiil için *şer'*den varid olduğunun kabul edilmemesidir. İbn Nüceym'in rüşvet suçunun teşhirle cezalandırılması için yalan şahitliğin asıl kabul edilebileceğini belirtmesi dikkat çekicidir. Onun bu yaklaşımdan siyaset kapsamındaki suçların kendilerine yakın *ta'zîr* suçları esas alınarak cezalandırılabilceği ilkesine ulaşılabilir.

Siyasete ilişkin olarak İbn Nüceym'in kullandığı, hakkında *cüzî delil* bulunmama ve *şer'*den varid olmama gibi ifadelere benzer şekilde İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) ve onu takiben Çivizâde *mansûs aleyh* olmama ifadesini kullanmaktadırlar. Bu müellifler belirtilen ifadeyi *ta'zîrin teşri'* kılındığı yerde *-imamın uygun görmesi halinde-* uygulanması gerektiğini belirtirken zikretmektedirler. Onların izahlarına göre bir kimsenin karısının cariyesi ya da müşterek cariyeye girdiği gayrimeşru ilişkideki gibi *ta'zîrin mansûs aleyh* olduğu durumlarda böyle davranmak gerekir. Yani takdir edilen *ta'zîrin* yerine getirilmesi lazımdır. *Ta'zîrin mansûs aleyh* olmadığı durumlarda *imamın* takdir ettiği yaptırımın uygulanması gerekir. Ancak imam yaptırımı nefsinin arzusuna uymadan *maslahat* gereği takdir etmiş veya faili önlemek için tek yol olarak görmüş olmalıdır. Bu durumda onun takdir ettiği ceza *Allah hakkı* olan menfaatleri korumak için *meşru* bir engelleyicidir; bu sebeple uygulanması hadler gibi vaciptir.²⁷

Bu açıklamalara göre *ta'zîrin mansûs aleyh* olduğu bir davranış meydana geldiğinde kamu otoritesinin uygun gördüğü yaptırımın yerine getirilmesi gerekir. Müellifler *mansûs aleyh* olan *ta'zîre* iki örnek vermektedirler. Birincisi bir kimsenin karısının cariyesi ile ilişkiye girmesidir. Hanefî fakihler bu gayrimeşru ilişkinin *fiilde şüphe* içerdiğini ifade ederler ve

25 İbn Nüceym, "Beyanü'r-rüşve ve aksâmuha", 117.

26 Bk. İbn Nüceym, "Beyanü'r-rüşve ve aksâmuha", 116.

27 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5: 330-331; Çivizâde, *Risâle*, 7. Ayrıca bk. Âmir, *et-Ta'zîr*, 59-60.

faili, cariyeyi kendisine helal sandığını söylemesi durumunda had cezasına çarptırmazlar. İkincisi bir kimsenin başka biriyle ortak olduğu cariye ile ilişkiye girmesidir. Hanefî fakihlere göre bu gayrimeşru ilişki *mahalde şüphe* ihtiva ettiği için fail cariye ile ilişkinin haramlığından haberdar olduğunu söylese bile had cezası almaz.²⁸ Ancak fail had cezasının uygulanmadığı bu iki durumda uygun bir ta'zîr cezasına çarptırılabilir. Belirtilen suçların fakihler tarafından ta'zîr kapsamında görülmesi onlar hakkında ta'zîrin *mansûs aleyh* olduğunu gösterir. Kamu otoritesinin bu suçlar için ta'zîr sınırlarını gözeterek vazedeceği her bir yaptırım *mansûs aleyhtir* ve yerine getirilmesi gerekir. Ta'zîrin *mansûs aleyh* olmadığı durumlarda yani cezalandırılması gereken yeni bir davranış ortaya çıktığında veya önlemeyi tam olarak temin etmek amacıyla cezayı ağırlaştırmak istediğinde *imam/kamu* otoritesi re'sen uygun bir yaptırım takdir edebilir. İbnü'l-Hümâm ve Çivizâde özel olarak zikretmeseler de kamu otoritesinin bu bağlamda düzenleyeceği ceza had-kıyas dışı alanın kimi zaman siyaset olarak isimlendirilen kısmıyla ilgili görünmektedir. Nitekim bu müelliflerin kamu otoritesinin düzenlediği yaptırımın meşruiyeti için gerekli gördükleri maslahat veya failin önlenmesi için tek yol olma şartlarını bazı Hanefî fakihler siyasi yaptırımlarda aramaktadırlar.²⁹

Buraya kadarki açıklamalardan hareketle denilebilir ki, siyaset had-kıyas dışı yaptırım alanının *mansûs aleyh* olmayan kısmında yer almaktadır. Had-kıyas dışı yaptırım alanının *mansûs aleyh* olan, *şer'*den varid olan ve hakkında *cüzî delil* bulunan kısmı ta'zîr olarak isimlendirilmektedir. Bu belirlemede ta'zîrin biri genel, diğeri özel iki manada kullanıldığına dikkat edilmelidir. Genel anlamda ta'zîr had-kıyas dışı yaptırım alanını ve yetkisini ifade etmektedir. Ta'zîr terimi bu anlamda kamu otoritesinin re'sen kendi takdiri ile vazettiği yaptırımları (siyaset) da içermektedir. İbn Âbidîn *imamın* re'yine bırakılmış olan ta'zîrin siyasi hükümlerin teminatı olduğunu söylerken onun bu yönüne dikkat çekmektedir.³⁰ Ta'zîrin özel anlamı had-kıyas dışı tedip alanında siyasetin karşıtı olarak *şer'*den varid olan/hakkında *cüzî delil* bulunan/*mansûs aleyh* olan yaptırımlardır.

28 Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 748-749; bk. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 2: 81-83.

29 Mesela Serahsî bir meselede siyaset olarak kabul ettiği cezaları bu iki şartla ilişkilendirmektedir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 16: 145.

30 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 21.

Salt kamu otoritesinin takdiri ile vazedildiği düşünülen her bir yaptırımın had-kıyas dışı tedip alanında bulunması her bir siyasetin aynı zamanda ta'zîr olarak da nitelenmesini mümkün kılmaktadır. Mesela Mergînânî, zina suçu işleyen bekara dayağın yanında sürgün cezasının ancak *imamın* maslahat görmesi halinde bir *ta'zîr* ve *siyaset* olarak verilebileceğini ifade etmektedir. O bazı sahabilerden rivayet edilen sürgünün bu şekilde yorumlanması gerektiği görüşündedir.³¹ Mergînânî sürgün hakkında *ta'zîr* ve *siyaset* tabirini, onun had kapsamında olduğunu iddia eden İmam Şafî'ye cevaben kullanmaktadır. Bu tabirdeki *ta'zîr* terimi sürgünün had kapsamında olmadığına işaret eder; *siyaset* terimi İmam Şafî'nin zikrettiği rivayetlerin mezhebin iç tutarlılığına karşı oluşturduğu tehdidi ortadan kaldırma vazifesi görür. Yani belirtilen suç için sürgün cezası had-kıyas dışı yaptırım alanında bulunması yönünden ta'zîr, bu alanın salt kamu otoritesinin takdiri ile vazedilen kısmında yer alması yönünden siyasettir. Bazı müellifler bu meselede sadece ta'zîr lafzını zikrederek³² birinci duruma, bazıları sadece siyaset lafzını zikrederek³³ ikinci duruma dikkat çekmiş görünmektedirler.

İbn Âbidîn ta'zîr ve siyaset terimlerinin birbirine atfedilmesini *beyân-ı tefsîr* olarak kabul etmiş ve iki terimin müteradif olduğunu ifade etmiştir. Namaz kılmayan çocuğun ebeveyni tarafından dövülebilmesini ta'zîre, Hz. Ömer'in Nasr b. Haccâc'ı, yakışıklılığının fitneye neden olduğu gerekçesiyle sürgün etmesini siyasete örnek gösteren İbn Âbidîn bu iki terimi bir suçun mukabilinde vazedilmemeleri açısından birbirine müteradif görmektedir.³⁴ Gerçekten de ta'zîr ve siyaset bazen suç teşkil etmeyen fiiller için söz konusu olabilmeleri ve yine had-kıyas dışında bulunmaları yönünden müteradif gibi görünmektedir. Ancak Apaydın'ın da ifade ettiği gibi fıkıh literatüründe yer alan kadının siyaset yetkisinin bulunup bulunmadığı hususundaki tartışmalar³⁵ ve literatürdeki bazı kullanım fark-

31 Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 746-747.

32 Zeylaî, *Tebyîn*, 3: 174; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 11.

33 Bk. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 2: 81; İbn Kemâl, *el-Îzâh*, 2: 9; Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 1: 332.

34 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 20-21.

35 Mesela oğlancılık fiilinin *siyasî* cezasını zikrederken Hanefî müelliflerin *kadı* yerine *imam* kelimesini kullanmaları kadının siyasetle hüküm verme ve onunla amel etme hakkının bulunmadığı istikametinde değerlendirilmektedir. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 18; İbn Âbidîn kadının da siyasete hükmedebileceğini belirtmekte ve siyaseti asıl-naib ilişkisi kapsamında yerine getirilmesi gereken hükümler içinde gör-

lılıkları³⁶ iki terimin müteradif olduğuna dair iddiayı zayıflatmakta;³⁷ en azından iki terimin bazı açılardan farklılık gösterdiğine işaret etmektedir. Bu noktada, daha önce de vurgulandığı gibi had-kıyas dışı tedip alanı anlamındaki (siyaseti içeren) ta'zîrle bu alanın *şer'den varid* olan kısmı anlamındaki (siyaset karşıtı) ta'zîrin birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Birinci anlamda ta'zîr ile siyaset terimleri arasında umum-husus mutlak ilişkisi vardır. Yani her siyaset ta'zîrdir (had-kıyas dışı yaptırım) fakat her ta'zîr siyaset değildir. Zira had-kıyas dışı tedip alanında *şer'den varid* olan yaptırımlar da bulunmaktadır. İkinci anlamdaki ta'zîrle siyaset terimi arasında mübâyenet ilişkisi vardır. Çünkü her ikisi de had-kıyas dışı kategoride yer almakla birlikte ta'zîr *şer'den varid* olan, siyaset *şer'den varid* olmayan yaptırımdır.

Hanefî ceza hukuk ilminde siyaset kategorisinin *şer'den varid* olmayan ve hakkında *cüzî delil* bulunmayan niteliği onun bazı araştırmacılar tarafından “hukukta bulunmayan”³⁸ ve “şeriatın kapsamı dışında kalan”³⁹ bir kategori olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu yaklaşım kamu otoritesinin doğrudan kendi re'yi ile vazettiği yaptırımların bizzat hukuk ve şeriat tarafından belirlenmiş olmaması yönünden haklılık payı içerebilir. Imber'in de belirttiği gibi siyaset cezalarında klasik fıkıh çalışmalarının tayin ettiği sınırların ötesine geçilmektedir.⁴⁰ Ancak bu tür ce-

mektedir. O siyaset hükümlerinde *imamın* zikredilmiş olmasını onun asıl olmasına bağlamakta ve bunun zorunlu olarak kadıyı dışarda bırakmayacağını ifade etmektedir. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 21.

36 Aşağıda görüleceği üzere bazı Hanefî fakihlerin mezhebin hâkim görüşüyle uyumlu olmayan nasları te'vil ederken ta'zîr yerine siyaset terimini kullanmış olmaları bu farklılıkların başında gelmektedir.

37 Yunus Apaydın, “Siyaset-i Şer'iyeye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 300.

38 Johansen siyaseti kamu düzeni yararına önlemler almak için devlete verilen hukukta bulunmayan önlemler alma yetkisi olarak tarif etmektedir. Baber Johansen, “Secular and Religious Elements in Hanefîte Law”, *Contingency in a Sacred Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim fîqh* (Leiden: E.J. Brill, 1999), 216. Ona göre siyaset ta'zîrin aksine şeriatın bir parçası değildir. Johansen, “Secular and Religious Elements”, 216.

39 Imber hukuk ilminde siyasetin genel olarak “şeriatın kapsamı dışında kalan ve meşru hükümdarın iyi bir toplum düzeni adına kullandığı cezai eylem” anlamına sahip bir terim olduğunu belirtmektedir. Colin Imber, *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition* (Edinburg: Edinburg University Press), 1997, 98.

40 Colin Imber, “Zina in Islamic Law”, *Studies in Ottoman History and Law* (İstanbul: The Isis Press, 1996), s. 179.

zalar prensipte fakihlerin tanıdığı ta'zîr/siyaset yetkisi kapsamında vazedildikleri için kategorik olarak hukuk ve şeriatın dışında görülmemelidir. Nitekim Hanefî fakihler bir kısım siyasi yaptırımları Hz. Peygamber ve râşid halifelere nispet ederek siyasetin meşru bir yasama zemini olduğuna işaret etmişlerdir. Kimi zaman onlar siyasetin meşru bir yasama zemini olduğunu açıkça belirtmekten geri durmamışlardır. Mesela Serahsî *imamın* uygun görmesi halinde oğlancısı için *şer'an siyaset* cezası vazedebileceğini ifade etmektedir.⁴¹ Şeyhü'l-İslâm Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) oğlancısı için sahabilerin öngördüğü –ve hâkim Hanefî görüşünün siyaset olarak değerlendirdiği- ölüm cezalarından her birinin *meşru* olduğunu ifade etmektedir.⁴²

Öte yandan siyasetin prensipte meşru bir alan olarak görülmesi onu sistematik mezhep görüşlerine; bu anlamda hukuka ve şeriata dâhil etmemektedir. Zira mezhebin sistematik görüşlerinin üretiminde kamu otoritesinin günlük siyasetin lazım kıldığı sırf idari kararlarından ziyade yetkin hukuk bilginlerinin gereği üzere harcadıkları mesai etkili olmaktadır. Hukuk bilginleri hukukun bağımsızlığını korumak için kamu otoritesinin sırf idari nitelikli uygulamalarını prensipte meşru kabul etseler bile siyaset adı altında ayrı bir kategori olarak ele alma ihtiyacı duymaktadırlar. Kısaca Hanefî ceza hukuk ilminde sözü edilen siyasi yaptırımlar hukuk ve şeriatın ne tam olarak içinde yer almaktadır ne de bütünüyle dışında kalmaktadır.

Hanefî fakihler siyasetin *şer'*den varid olmayan niteliği ile onun *imamın/kamu* otoritesinin salt kendi re'y ve takdiri olması arasında ilişki kurmaktadır. Mergînânî boğarak adam öldürme suçunda faile kısas gerekmeceğine dair Ebû Hanîfe'nin görüşünü temellendirirken Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Şafîî tarafından ileri sürülen, "Kim boğarsa biz de onu boğarız." vb. rivayetleri *merfû*⁴³ olmaları halinde siyasete hamletmekte ve Hz. Peygamber'in cezayı kendi *nefsine* izafe etmesini bu

41 Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 79.

42 *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, der. Veli (Yegân) b. Yûsuf el-İskilîbî, Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 178, 69a.

43 Bir hadis terimi olarak *merfû* genellikle –sahih olsun olmasın- isnadı Hz. Peygamber'e kadar ulaşan haberler için kullanılmaktadır. Bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 217-218. Ancak yukarıdaki meselede ve aşağıdaki diğerlerinde Hanefî fakihler bu terimi sahih hadisler hakkında kullanıyor görünmektedirler.

te'vili destekleyici bir karine olarak kullanılmaktadır.⁴⁴ Bu yaklaşımı desteklemek için Bâbertî, Hz. Peygamber'in, "Onu boğarız." dediğini, "Onu boğun." demediğini ifade etmektedir.⁴⁵ Benzer bir örnekte Hanefîler Hz. Ali'nin, bir zanlının hırsızlık suçu işlediğine şahitlik ederek elinin kesilmesine neden olan iki kişiye el kesme cezası vereceğine yönelik sözünü siyasete hamletmekte ve Hz. Ali'nin el kesmeyi kendi *nefsine* izafe etmiş olmasını bu te'vilin delili olarak kullanmaktadırlar. Alâaddîn el-Kâsânî (ö. 587/1191) bu meselede söz konusu cezanın ancak *siyaset tariki* ile verilebileceğini belirtmektedir.⁴⁶ Serahsî *imamın* kabirden kefen çalan kişiye siyaseten el kesme cezası verme hususunda *re'y* hakkı bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Siyasetin bu şekilde kamu otoritesinin sırf kendi re'vine izafe edilmesi ile mezhebin hâkim görüşüne aykırı nasların te'vilinde kullanılması arasında yakın bir ilişki vardır.

2. HANEFÎ FAKİHLERİN SİYASETİ SİSTEMATİK MEZHEP GÖRÜŞÜYLE UYUMLU OLMAYAN NASLARIN TE'VİLİNDE KULLANIŞI

Hanefî hukuk geleneğinde salt kamu otoritesinin kendi re'y ve takdiri ile vazedilen cezai tedbir anlamında siyaset kurucu hukukçulardan beri en azından fikir olarak bilinen bir yaptırım kategorisidir.⁴⁸ Terim olarak siyaset Hanefî fıkhnın en geç klasik döneminden itibaren özellikle ceza hukuku alanında sistematik mezhep görüşü ile uyumlu olmayan nasların te'vilinde kullanılmaya başlanmış görünmektedir. Mesela Serahsî kendilerinin siyaseti *merfû* hadislerin *te'vil* edilmesinde kullandıkları

44 Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 4: 1611-1613.

45 Bâbertî, *el-Înâye*, 10: 249. Hanefîlerin siyaset olarak nitelediği her rivayette bu nispet bulunmamaktadır.

46 Bk. Ebû Bekr Alâaddîn Ebû Bekr b. Mesûd el-Kâsânî, *Kitâbü Bedâi'u's-sanâi' fi Tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986), 7: 299.

47 Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 159.

48 Mesela İmam Muhammed boğarak adam öldürme suçunu birden fazla işleyen kişiye -kısasen ölüm cezası gerekmede de- kamu otoritesi tarafından ölüm cezası verilebileceğini belirtmektedir. Bk. Abdullah Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-asl*, tsh. Ebü'l-Vefâ el-Efganî (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1990), 4: 455. Sonraki Hanefî müellifler kamu otoritesinin vereceği bu cezayı siyaset olarak nitelemektedirler. Bk. Ebü'l-Mehâsin Fahreddîn Hasan b. Mansûr el-Özkendî Kâdîhan, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, Fetava'l-Hindiyye'nin kenarında, 2. Baskı (Bulak: el-Matba'atü'l-emîriyye, 1310), 3: 440; Zeylaî, *Tebyîn*, 3: 240.

rını belirtmektedir.⁴⁹ Müellifin bu ifadesi siyaset teriminin mezhep içinden selefi ve/veya muasırı olan başka fakihler tarafından da aynı amaçla kullanıldığına işaret etmektedir.⁵⁰ Onun *el-Mebsût* isimli hacimli eserinde siyaset terimini kullandığı hemen her meselede esas amacı mezhepte hâkim olan görüşle uyumlu olmayan nasları te'vil etmektir. Bu meselelerden birinde adam öldürme suçunda kullanılan aletle kısas arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Serahsî'nin ifadelerine göre Ebû Hanîfe kısasın sadece kılıçla yani silahla işlenen adam öldürme suçu için gerekli olacağı görüşünde iken Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed taş ve odunla işlenen suçu da aynı kapsamda görmektedir. Ebû Hanîfe kılıç kullanılmadan meydana gelen adam öldürme suçunda hata bulunduğunu ve faile sadece diyet gerekeceğini ifade eden rivayete dayanmaktadır. Diğer iki hukuk bilgini ise bir cariyenin kafasını taşla parçalayan kişiye Hz. Peygamber'in ölüm cezası verdiğini gösteren rivayeti esas almaktadır. Serahsî kısasın sırf kasıtle öldürmeye özgü olduğunu, bunun ancak yaralayıcı bir aletle olabileceğini ve bu nedenle öldürme aletinin demirden olması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre bu rivayetin *te'vili* Hz. Peygamber'in ölüm cezasını failin yeryüzünde *fesad* çıkarmaya çalışan ve taşla adam öldürme fiiliyle tanınan bir kimse olması sebebiyle *siyaset tariki* üzere emretmiş olmasıdır.⁵¹ Serahsî failin suçu itiyat edinmiş olmasının rivayetten anlaşıldığını belirtmektedir. Çünkü cariyeye ölüm döşeginde iken etrafındakilerin muhtemel saldırgan olarak zikrettikleri ismi başıyla onaylamıştır. Suçun o saldırganı akla getirmesi onun taşla adam öldürme fiiliyle *müttehem* ve *maruf* olduğunu göstermektedir. Serahsî kendilerine göre failin belirtilen fiille tanınması halinde *imamın* onu *siyaset tariki* ile ölüm cezasına çarptırabileceğini ve rivayetin *te'vilinin* bu şekilde olduğunu belirtmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in kısasa hükmettiğini rivayet eden kişi *şazdır*; kendisine güvenilmez. Ya da ravi ölümün kısas kapsamında uygulandığına dair kendisinde oluşan kanaati ifade etmiştir. Aslında ölüm cezası sadece *siyaset tariki* ile uygulanmıştır.⁵² Bu te'vili yaparken Serahsî'nin temel amacı mezhepte hâkim durumda olan Ebû Hanîfe'nin içtihadını tek hukuki

49 Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 24.

50 Müellif birazdan yalan şahitliğin cezası hakkında Hz. Ömer'den nakledilen kırk sopanın *siyasete* hamledilmiş olduğunu (*mahmûl*); yüzün karartılması yaptırımının da ittifakla (*bi'l-ittifaki*) *siyaseten* uygulanacağını ifade edecektir. Bu ifadeler siyaset teriminin Serahsî'den önceki Hanefîler tarafından da kullanıldığını göstermektedir.

51 Serahsî, *el-Mebsût*, 26: 122-124.

52 Serahsî, *el-Mebsût*, 26: 124, 126.

görüş olarak temellendirmek suretiyle doktrin içi tutarlılığı sağlamaktır. O bunu yaparken mezhebin diğer iki kurucu hukukçusunun görüşünü ve şahit gösterdikleri rivayeti siyaset bağlamında değerlendirip sistematik mezhep hukukunun dışında tutmaktadır.

Bir diğer dikkat çekici örnek yalancı şahidin cezası ile ilgili tartışmada görülmektedir. Serahsî'nin ifadelerine göre, Ebû Hanîfe yalancı şahidin cezasının sadece teşhir olduğu görüşündedir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise sopa ve hapis cezasına hükmetmiştir. Bu iki hukukçu yalancı şahide ceza olarak kırk sopa vurulacağı ve yüzünün siyaha boyanarak dolaştırılacağına dair Hz. Ömer'e nispet edilen bir rivayet zikretmektedirler. Serahsî yüzü siyaha boyamanın *müsle* olması sebebiyle *mensuh* olduğunu, Allah hakkı olarak vazedilen sopa cezasının ise tövbe ile düştüğünü belirtmektedir. Zira yalancı şahidin suçunu ikrar etmiş olması tövbe ettiğine delildir. Bu yüzden cezalandırmada teşhirle yetinilmesi gerekir. Müellif Hz. Ömer'den nakledilen kırk sopanın, *imam* failin sadece onunla önleneceğini bildiğinde *siyaset* manasına yorulmuş olduğunu; yüzün karartılması yaptırımının da *imamın maslahat* görmesi halinde ittifakla *siyaset tariki* ile uygulanacağını ifade etmektedir.⁵³ Bu yaklaşımıyla Serahsî yalan şahitliğin cezası hususunda mezhepteki hâkim görüş olan teşhiri *ta'zîr* olarak niteleyip sistematik hukukun içinde tutmakta; tutarlılık ve istikrarı sağlamak için sopa ve yüz karartarak dolaştırma yaptırımlarını siyaset olarak görüp 'hukuk'un dışına itmektir.

Yalancı şahidin cezasına ilişkin yukarıdaki tartışma Mergînânî, Zeylaî, İbnü'l-Hümâm ve İbn Nüceym gibi klasik ve sonrası birçok Hanefî müellif tarafından da ele alınmıştır. Bu müellifler de tıpkı Serahsî gibi Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in dayandığı rivayeti siyaset bağlamında değerlendirerek mezhebin hâkim görüşü açısından bir tutarsızlık oluşturmadığını göstermek istemektedirler.⁵⁴ Onlar kırk sopa ve yüzü karartarak dolaştırma müeyyidelerini yalancı şahidin cezalandırılmasında -İbn Nüceym'in ifadesiyle- *şer'*den varid kabul etmemekte ve kamu otoritesinin sırf kendi re'yi ile ilişkilendirmektedirler. Onlara göre had-kıyas grubu dışında kalan yalan şahitlik suçu için *şer'*den varid olan yaptırım sadece teşhirdir.

53 Serahsî, *el-Mebsût*, 16: 145.

54 Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 3: 1120-1121; Zeylaî, *Tebyîn*, 4: 241-242; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 7: 443-444; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 7: 125.

Serahsî benzer bir te'vili definden sonra ölülerin kefenlerini çalma suçu işleyen kişinin (*nebbâs*) cezası hakkında yapmaktadır. Mergînânî, Zeylaî, İbnü'l-Hümâm ve İbn Nüceym gibi birçok Hanefî müellif aynı tavrı sürdürmektedirler. Onların ifadelerine göre Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed *nebbâs*'a had olarak el kesme cezası verilmeyeceği görüşündedir. Mezhepte bu iki hukukçunun görüşü hâkimdir. Bu iki hukukçu, "*Muhtefî* (kefen soyucu) için el kesme yoktur." anlamındaki rivayetin kendi görüşlerini desteklediğini ifade etmektedirler. Ayrıca onlara göre *nebbâs* teknik olarak hırsızlık suçu işlemiş değildir. Zira kefen gerçekte ölünün ya da varislerin malı olmadığı için suçta sahiplik yönünden şüphe vardır.⁵⁵ Ebû Yûsuf ise *nebbâs*'a had olarak el kesme cezası verileceği görüşündedir. Ona göre kabirde kefen *mütekavvim* ve *muhrez* bir maldır. Bu görüşünü, "Kim ölülerin kefenlerini çalarsa onun elini keseriz." anlamındaki rivayetle desteklemektedir. Hanefî fakihler, Ebû Yûsuf'un zikrettiği rivayetle doktrinde hâkim olan görüş arasındaki teâruzunu gidermek için ilk olarak rivayetin *merfû* olmadığını⁵⁶ belirtmektedirler. Onlara göre eğer rivayet *merfû* ise o zaman söz konusu fiili itiyat edinen fail hakkında varid olmuştur ve bu nedenle *siyasete* hamledilmesi gerekir. Dolayısıyla *imam* kabirden kefen çalan faile *hadden* değil, *siyaseten* el kesme cezası verir.⁵⁷ Serahsî Hz. Peygamber'in *nebbâs* olduğu için bir kimseye el kesme cezası vermişse bunun *siyaset tarikine* yorulması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁸ Yani hukukun had kapsamında el kesme cezası öngörmediği hırsızlık suçu için kamu otoritesi kendi re'yi ile el kesme cezası verebilir. Böylece doktrin içi tutarlılığı ve istikrarı sağlamak için Ebû Yûsuf'un görüşü dayandığı rivayetle birlikte siyaset kategorisine itilmiş olmaktadır.

Mezhep içinde ciddi görüş ayrılıklarının bulunmadığı kimi durumlarda siyaset terimi doktrin görüşünü savunmak için yapılan te'vile dayanak oluşturmaktadır. Müslüman iken dinden çıkan bir kadına ölüm cezası verilip verilemeyeceği meselesindeki tartışmada bu durumun dikkat çekici bir örneği bulunmaktadır. Serahsî kendilerinin mürtet kadının sadece hapsedilip İslâm'a dönmeye zorlanacağı görüşünde olduğunu belirtmektedir. İmam Şafiî ise mürtet kadın İslâm'a dönmezse halis Allah hakkı ola-

55 Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 786.

56 Rivayetlerin kritiği için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5: 362-363.

57 Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 786-786; Zeylaî, *Tebyîn*, 3: 218; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5: 362-363; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 60.

58 Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 159.

rak ölüm cezasına çarptırılacağı görüşündedir. Serahsî tarafların delillerini sıralarken İmam Şafîî'nin irtidat suçunun cezası ile ilgili zikrettiği bir rivayetin siyasetle te'vil edileceğini beyan etmektedir. Söz konusu rivayette Hz. Ebu Bekir'in, Ümmü Karfe denilen mürtet bir kadına ölüm cezası verdiği belirtilmektedir. Serahsî bu rivayeti yorumlarken Ümmü Karfe'nin otuz tane oğlu olduğunu, onları Müslümanlarla savaşmaya teşvik ettiğini ve bu kadının öldürülmesinde oğullarının güç ve motivasyonunu kırma amacı bulunduğunu yazmaktadır.⁵⁹ Devamla Hz. Ebubekir'in ölüm cezasını muhtemelen *maslahat* ve *siyaset* olarak verdiğini ifade etmektedir. Bu ihtimali ileri sürerken Serahsî, Hz. Ebubekir'in, Hz. Peygamber'in vefatıyla alay etmek için def çalan kadınlara siyaseten el kesme cezası vermiş olmasından hareket etmektedir.⁶⁰ O, İmam Şafîî'nin zikrettiği rivayetteki ölüm cezası ile buradaki el kesme cezasını aynı kategoride değerlendirmekte ve İmam Şafîî'nin zikrettiği rivayeti siyasetle te'vil ederken mezhebin görüşünü savunuyor gibi görünmektedir.

Hanefî fakihler hırsızlık suçunun cezasını düzenlerken de siyaseti mezhep görüşünü savunmak için bir te'vil unsuru olarak kullanmaktadır. Onlar had kapsamında uzuv kesme cezasını sadece birinci ve ikinci defa işlenen hırsızlık suçları için gerekli görmekte; üçüncü veya dördüncü defa işlenmiş olan hırsızlık suçlarının cezasını hapis ve dayak olarak tayin etmektedirler. İmam Şafîî ise üçüncü ve dördüncü hırsızlık suçları için had kapsamında sırasıyla sol el ve sağ ayak kesme cezaları öngörmekte ve bu bağlamda bazı rivayetler zikretmektedir. Hanefîlere göre İmam Şafîî'nin zikrettiği bu rivayetler sahih değildir. Onlar söz konusu rivayetlerin sahih olmadığını ileri sürerken Hanefî fakih ve muhaddis Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) tespitlerine dayanmakta ve kendi görüşleri için Hz. Ali'den nakledilen başka bir rivayeti şahit göstermektedirler.⁶¹ Onlara göre eğer İmam Şafîî'nin dayandığı rivayetler sahihse o zaman iki ihtimalden bahsedilebilir; rivayetler ya siyaseten vazedilen cezaları ele almaktadır ya da mensuttur.⁶² Hanefîlerin kendi görüşleri ile İmam Şafîî'nin ileri

59 Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 10: 108-110.

60 Serahsî, *el-Mebsût*, 10: 110.

61 Bu rivayetler ve değerlendirmeleri için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 167-168; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5: 382-384.

62 Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 794-795; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 2: 104; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 66-67. Nesih argümanı Serahsî tarafından ikinci aşamada zikredilmiştir. Ona göre İmam Şafîî'nin zikrettiği rivayetler eğer sahihse o zaman

sürdüğü rivayetler arasındaki teâruzu gidermek için gösterdiği bu refleks (*sahih* değil; olsa bile *siyaset* ya da *mensuh*) standart hukuki normlara dayanak olma yönünden *sahih* olmayan rivayeti, *mensuhu* ve siyaseti birbirine eşitlemektedir.⁶³ Hanefî fakihler tıpkı *sahih* görmedikleri ya da *mensuh* kabul ettikleri rivayetler gibi siyaset olarak nitelediklerini de mezhebin sistemantik hukuku açısından referans kaynağı olarak görmemektedirler.

Bazen siyaset aynı anda hem mezhebin iç tutarlılığını ve istikrarını sağlamak, hem de mezhep görüşünü diğer doktrinlere karşı savunmak üzere te'vile gerekçe teşkil etmektedir. Bunun nedeni mezhepteki hâkim görüşe mezhep içinden ve dışından muhalefet edenlerin bulunmasıdır. Mesela Mergînânî'nin ifadelerine göre Hanefî mezhebinde hâkim olan görüş boğarak adam öldürme suçunu kısas kapsamında görmemektedir. Bu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir. Ona göre boğarak adam öldürmede kullanılan alet öldürmek için hazırlanmadığı için kasıta eksiklik vardır. Bu yüzden hata hükümleri devreye sokulmalıdır. O bu görüşün doğruluğu için, "Dikkat edin! Kasıta hata ile (kasta benzer) öldürülen kırbaç ve sopa ile öldürülendir." anlamındaki rivayeti şahit göstermektedir. Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Şafîî ise boğarak adam öldürmede kullanılan aletin öldürücü olduğunu, bu nedenle kasıt alameti taşıdığını iddia etmektedir. Onlar bu iddialarını, "Kim boğarsa biz de onu boğarız." anlamındaki rivayetle desteklemektedirler. Mergînânî mezhepte hâkim olan görüşle bu hukukçuların zikrettiği rivayet arasındaki teâruzu gidermek için iki ihtimal ileri sürmektedir. Birinci ihtimal onların zikrettiği rivayetin *merfû* olmamasıdır. Bu ihtimal doğru ise o zaman gerçek bir teâruzdan bahsetmek mümkün değildir. İkinci ihtimal rivayetin *merfû* olduğunu dikkate almakta ve eğer böyleyse cezanın kısas olarak değil, siyaseten vazedildiğini ileri sürmektedir.⁶⁴ Bu ihtimal mezhep içi-dışı muhalif görüşlerin ileri sürdüğü nasları siyaset zemininde değerlendirerek aynı anda hem mezhep için tutarlılığı sağlamayı hem de mezhebin hâkim görüşünü diğer mezheplere

mensuhtur. Üçüncü veya dördüncü defa işlenen hırsızlık suçları için vazedilen uzuv kesme cezaları hadlerin istikrar kazanmasıyla birlikte *nesh* edilmiştir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 167.

63 İbn Âbidîn'in bir Şafîî kaynağından nakline göre beşinci defa hırsızlık yapan kişinin ölüm cezasına çarptırılacağına dair rivayetler eğer sabitse İmam Şafîî'ye göre siyasete hamledilir. İbn Âbidîn'e göre o zaman Hanefîler açısından aynı şekilde uzuv kesme cezası üçüncü ve dördüncü defa işlenen hırsızlık suçu için siyasete hamledilebilir. Bk. İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik*, 5: 67.

64 Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 4: 1611-1613.

karşı savunmayı amaçlamaktadır.

Siyasetin aynı anda hem mezhep içi tutarlılığı sağlama hem de mezhep savunmasına yönelik te'vil unsuru olarak kullanıldığı bir diğer örnek oğlancının cezasına ilişkindir. Hanefî mezhebinde hâkim görüş oğlancının ta'zîr edilmesini amirdir.⁶⁵ Ebû Hanîfe'ye ait olan bu görüşe göre oğlancılık zina değildir. Zira sahabiler onun cezası hakkında görüş ayrılığına düşmüş; ateşle yakma, üzerine duvar yıkma, yüksek bir yerden kafa üstü atıp ardından taşlar gönderme gibi değişik yaptırımlar zikretmişlerdir. Eğer söz konusu fiil zina olsaydı o zaman bütün sahabilerin recm cezasına hükmetmesi gerekirdi. Karşıt görüşte olan Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve bir kavlinde İmam Şafîî ise oğlancılığın zina gibi olduğunu düşünmektedir. İmam Şafîî diğer kavlinde her iki fail için de ölüm cezasına hükmetmiştir. Bunlar, "Faili de mefulü de öldürün." ve "Üsttekini de alttakini de recmedin." vb. rivayetlere dayanmaktadır. Tartışma livatanın zina olduğuna/olmadığına yönelik olarak yapılan bir kısım analizlerle devam etmektedir. Mergînânî ve İbn Nüceym gibi Hanefî fakihler mezhepteki hâkim görüşe muhalif olanların zikrettiği rivayetleri iki ihtimal öne sürmek suretiyle te'vil etmektedir. Birinci ihtimal söz konusu rivayetlerin siyaset bağlamında varid olduğudur. Buna göre ölüm cezası doğrudan kamu otoritesinin kendi re'y ve takdiri ile vazedilmiştir. Bu ihtimal doğru ise belirtilen rivayetler mezhepteki hâkim görüşün tutarlılığına tehdit olmaktan çıkmaktadır. İkinci ihtimal ölüm cezasının siyaset kapsamında vazedilmiş olabileceğini dikkate almaktadır. Eğer böyleyse o zaman takdir edilen ölüm cezasının sebebi oğlancılığı helal görmek (*istihlâl*) olmalıdır.⁶⁶ Son ihtimalde fail söz konusu fiili işlediği için değil, onu helal sayıp irtidat ettiği düşünüldüğü için ölüme mahkum edilmektedir.

SONUÇ

Hanefî fikhî klasik çağına girdiğinde hemen her bir meselede belli bir görüş ön plana çıkmış bulunuyordu. Ancak bazı meselelerde ön plana

65 Hanefî fakihler bu bağlamda ta'zîri sopa ve hapis cezası olarak anlamışlardır. Bu durum Ebüssuûd Efendi'nin şu ifadelerinde açıkça görülmektedir: "İmam-ı Azam katında darb-ı şedid ile darb olunduktan sonra zindanda habs olunub tamam tevbe ve salahı zâhir oluncaya değin çıkarılmak yokdur." Veli b. Yûsuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, 69b-69a.

66 Bütün bu izahlar için bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 751-752; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 18.

çıkmiş olan görüşlerle mezhep içinden ve/veya dışından muhalif görüşler ve bu görüşlerin atıfta bulunduğu naslar arasında uyumsuzluklar bulunabiliyordu. Bu gibi durumlarda Hanefî fakihler mezhep görüşüyle telif edemedikleri kimi rivayetlerin belli gerekçelerle bazen sahih olmadığını iddia etmişler, alternatif olarak nesih ihtimalini dile getirmişler, birçok durumda muhtelif tercih ve te'vil yolları kullanmışlardır. Bilhassa ceza hukuku alanında kullanmış oldukları siyaset bu yolların en dikkat çekici olanlarından biridir. Hanefîlerin kamu otoritesinin salt kendi re'yi ile vazettiği yaptırımlar hakkında kullandığı bu terim mezhepteki hâkim görüşle uyumlu olmayan nasların te'vil edilmesinde kullanılmıştır. Bu te'vil işleminin mezhep içinde görüş ayrılığının bulunmadığı kimi meselelerde sistematik mezhep görüşünün savunmasına hizmet ettiği, mezhep içinde görüş ayrılıklarının bulunduğu bazı meselelerde iç tutarlılığı sağlamayı hedeflediği, mezhep içi ihtilafın mezhep dışına taşıdığı durumlarda her iki amaca yöneldiği anlaşılmaktadır. Siyasetin te'vil işleminde kullanılmasını mümkün kılan şey Hanefî fakihlerin kamu otoritesinin sırf idari nitelikli uygulamalarını kendi sistemleri için belirleyici görmeyen yaklaşımıdır. Onlar siyaset olarak niteledikleri rivayetleri tıpkı sahih görmedikleri ya da mensuh kabul ettikleri rivayetler gibi sistematik mezhep hukukunun inşasında referans kaynağı olarak görmemektedirler. Öte yandan Hanefîler siyasi yaptırımları belli durumlarda prensip olarak meşru kabul etmektedirler. Bu durum onların siyasi yaptırımları 'hukuk'un tam olarak içinde görmemekle birlikte bütünüyle dışında da değerlendirmediklerine işaret etmektedir.

Çalışmada zikredilen örneklerde görüldüğü gibi Hanefî fakihler sistematik mezhep görüşünü karşıt nasların tevil edilmesine imkân veren güçlü bir delil olarak kabul etmektedirler. Bu güçlü delille uyumlu olmayan naslar mutlak olarak değil, mezhebin hâkim görüşü yönünden siyaset olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle Hanefî ceza hukuk geleneğinde siyaset genellikle mezhepteki hâkim görüş tarafından ortaya atıldığı için esasen zan ifade eden bir iddiadır. Nitekim mezhebin hâkim tutumunun siyaset olarak gördüğü birçok rivayet ve uygulama mezhep içinden ve dışından pek çok fakih tarafından siyaset kapsamında görülmemekte; hukuki norm üretilirken dikkate alınmamaktadır. Belli cezai uygulamalar hakkında bir kısım rivayetlerin bulunması ve fakihler tarafından bu rivayetlere uygun olarak görüşler ifade edilmiş olması hukuk üretimi için her zaman kendi başına yeterli olmamaktadır. Zira mezhebin

hâkim tutumu kendi yaklaşımıyla uyumlu bulmadığı kimi görüşleri ve bu görüşlerin atıfta bulunduğu rivayetleri iç tutarlılığı sağlamak adına kamu otoritesinin sırf kendi re'yi ile ilişkilendirebilmektedir. Bu tavrın neticesinde kurucu hukukçulara ait birçok görüşün, bu görüşlerin referansta bulunduğu rivayetlerle birlikte siyaset kategorisine sokulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Apaydın, Yunus. "Siyaset-i Şer'iyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 299-304. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Apaydın, Yunus. *İslâm Hukuk Usulü*. 4. Baskı. Ankara: Bilay, 2017.

Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Înâye*, Fet-hü'l-kadîr'le Birlikte. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.

Cürcânî, Ali b. Muhammed. "Te'vil". *Kitâbü't-ta'rîfât*. 47. thk. İbrahim el-Ebyârî, Beyrut: Dârü'l-kitâbî'l-Arabî, 2002.

Çivizâde, Muhyiddîn Mehmed Efendi, *Risâle Mûte'allika bi't-te'azir*, thk. Abdullah Özer, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000).

Çivizâde, Muhyiddîn Mehmed Efendi. *Mecmû'atü'l-fetâvâ*. Kılıç Ali Paşa, 496: 1b-368a. Süleymaniye Kütüphanesi.

Ebüssuûd Efendi, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*. Der. Veli (Yegân) b. Yûsuf el-İskilibî, 178: 2b-233b. Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi.

Fenârî, Mahmûd b. Pîr Muhammed, *Mesâilü't-ta'zîr ve Hudûdi'l-Cinâyât*. Şehit Ali Paşa, 949: 1b-20a. Süleymaniye Kütüphanesi.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebşâr*. thk. Adil Ahmed Abdü'l-mevcûd, Ali Muhammed Mu'avvez. Özel Basım. 14 Cilt. Riyad: Darü âlemi'l-kütüb, 2003.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik*. el-Bahrü'r-râik'in kenarında. 7 Cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-ilmîyye, 1311.

İbnü'l-Bezzâz, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kerderî. *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*. el-Fetâvâ'l-Hindîyye'nin kenarında. 2. Baskı. 6 Cilt. Bulak: el-Matba'atü'l-emîriyye, 1310.

İbn Kemâl, Ahmed Şemseddîn Kemâlpaşazâde. *el-Îzâh fî şerhi'l-Is-lâh*. thk. Abdullah Davud Halef el-Muhammedî, Mahmûd Şemseddîn Emir el-Huzâî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007.

İbn Nüceym, Zeyneddîn Zeyn b. İbrahim. *el-Bahrü'r-râik şerhu Ken-zi'd-dekâik*. 7 Cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-ilmîyye, 1311.

İbn Nüceym, Zeyneddîn Zeyn b. İbrahim. "Beyânü'r-rüşve ve aksâ-muha", *Resailü İbn Nüceym*. thk. Halil Meyyis. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1980.

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid. *Şerhü Fet-hü'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.

Imber, Colin. "Zina in Islamic Law". *Studies in Ottoman History and Law*. İstanbul: The Isis Press, 1996. 175-206.

Imber, Colin. *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition*. Edinburg: Edinburg University Press, 1997.

Halebî, Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed. *Mülteka'l-ebhur*. thk. Vehbi Süleyman Gavecî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1989.

Johansen, Baber. "Secular and Religious Elements in Hanefite Law". *Contingency in a Sacred Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim fiqh*. Leiden: E.J. Brill, 1999.

Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahreddîn Hasan b. Mansûr el-Özkendî. *el-Fetâvâ'l-Hânîyye*. Fetâva'l-Hindîyye'nin kenarında. 2. Baskı. 6 Cilt. Bulak: el-Matba'atü'l-emîriyye, 1310.

Kefevî, Ebü'l-Beka Eyyüb b. Musa el-Hüseynî. "Siyaset", *Küllîyyât*. 374. İstanbul: Matba'a-i âmire, 1287.

Kerhî, Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn. *el-Risâle fi'l-usûl, Te'sî-sü'n-nazar*. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.

Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddîn Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şer-hu Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hafız Aşur Hafız. 4 Cilt. Kahire: Dârü's-selâm, 2000.

Molla Arab, Mevlânâ Alâeddin Ali el-Arabî el-Halebî. *Fetâvâ-yı Mev-lânâ Arab*, Bağdatlı Vehbi, 585: 1b-107b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerh-i Gureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. İstan-

bul: Matba'a-i ve Kitabhâne-i Mehmed Esad, 1300.

Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Meb-sût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1989.

Şeybânî, Abdullah Muhammed b. el-Hasen. *Kitabü'l-asl*. Tsh. Ebü'l-Vefâ el-Efganî, 5. Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1990.

Trablusî, Ebü'l-Hasan Alâaddîn Ali b. Halîl. *Mu'înü'l-hükkâm fî mâ yeteradedü beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm*. 2. Baskı. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1973.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Zeylâî, Fahreddîn Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Bulak: el-Matba'atü'l-kübrâ'l-emîriyye, 1313.